

УДК 316.7:303.42

ВЕРМЕНИЧ ЯРОСЛАВА

доктор історичних наук, професор, завідувачка відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

VERMENYCH YAROSLAVA

A Doctor of History, a full professor, a chief of Regional History of Ukraine Department of the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

Бібліографічний опис:

Верменич, Я. (2021) Соціокультурна динаміка регіонального розвитку України: методологічні підходи дослідження. *Народна творчість та етнологія*, 1 (389), 16–30.

Vermenych, Ya. (2021) Socio-Cultural Dynamics of Regional Development of Ukraine: Methodological Research Approaches. *Folk Art and Ethnology*, 1 (389), 16–30.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація / Abstract

Один із головних напрямів новітнього методологічного синтезу полягає в поєднанні світ-системного й цивілізаційного підходів у дослідженні процесів регіоналізації. Ідеться про новий рівень соціального аналізу: регіоналізація розглядається як зворотний бік процесів глобалізації в контексті формування регіонально-цивілізаційних об'єднань, що перебувають у процесі динамічної взаємодії. У зв'язку з актуалізацією і швидким розвитком міждисциплінарних регіональних досліджень у статті висвітлюються методологічні підходи до аналізу соціокультурних трансформацій просторового розвитку України в історичній ретроспективі. Нове бачення регіону як суб'єкта політики спричинило істотне переосмислення всієї системи регіоналізації і зосередження уваги на створенні комплексних інтегральних методологічних підходів, що перебувають «на стику» природничих і соціогуманітарних дисциплін.

Акцентовано на методології дослідження територіальних процесів, які в ході історичного розвитку відбувалися в просторі між локальним і глобальним рівнями організації суспільних систем, на проміжному між мікро- й макро-рівнями просторі, за яким уже міцно закріпилася дефініція мезорівня. Для України проблема мезосфер подвійно актуальна тому, що майже вісім століть її історії вмістилися у своєрідному мезопросторі периферій різних держав, які належали до різних цивілізаційних систем. Специфіка регіональних підходів дає змогу осмислити весь комплекс соціокультурної динаміки: цивілізаційні й культурні особливості розвитку окремих регіонів як системоутворюючих цілісностей; з'ясування складних взаємозалежностей між глобальними, регіональними, локальними вимірами; між центрами та периферіями. У фокусі уваги авторки – історія колонізаційних процесів, міграцій, ретроспективні дослідження територіальної організації, функції кордонів, особливості життя в зонах погранич, символи ментальності та культурної пам'яті на місцях.

Доведено, що без застосування всієї сукупності дослідницьких методів, орієнтованих на вивчення регіонів різних рівнів, закономірностей їх формування й функціонування з урахуванням історичних, демографічних, етнонаціональних, релігійних, екологічних, природно-ресурсних, політико-правових особливостей, говорити про утвердження системи регіональної аналітики, побудованої на нових концептуальних засадах компаративних досліджень регіонів, буде проблематично. Усталення наукової парадигми дослідження територіальної специфічності та просторової взаємодії в широкому часовому діапазоні, відповідної соціокультурної динаміки з процесами формування регіональної самосвідомості забезпечить перехід регіональних студій до нового рівня узагальнень на ґрунті становлення нових політологічних і культурологічних моделей суспільного розвитку.

Ключові слова: історична регіоналістика, соціокультурні трансформації, регіональна аналітика, методологічні підходи, регіональний розвиток.

One of the main trends of the latest methodological synthesis is the combination of the world-system and the civilizational approaches in studying regionalization processes. The thing is a new level of social analysis: regionalization is considered as the reverse side of globalization in the context of the formation of regional-civilizational amalgamations being in the process of dynamic interaction. Owing to the actualization and rapid development of interdisciplinary regional studies, the article highlights methodological approaches to analysing socio-cultural transformations of Ukraine's spatial development in a historical retrospect. A new vision of a region as a subject of politics has led to a significant reinterpretation of the entire system of regionalization and the focus on creating comprehensive integrated methodological approaches that are *at the junction* of natural and socio-humanitarian disciplines.

An emphasis is placed on the methodology of studying territorial processes that took place in the course of historical development in the scope between the local and global levels of social system organization, in the space intermediate between micro- and macrolevels, for which the definition of meso-level has already been firmly established. For Ukraine, the problem of meso-spheres is doubly relevant since almost eight centuries of its history fit into a kind of meso-space of various states' peripheries that belonged to different civilizational systems. The specificity of regional approaches makes it possible to comprehend the whole complex of socio-cultural dynamics: civilizational and cultural features of the development of individual regions as system-forming continua; and the elucidation of complex interdependencies among global, regional, and local dimensions, as well as between centres and peripheries. The authoress focuses on the history of colonization processes, migrations, on retrospective studies of territorial organization, border functions, features of activities in border areas, as well as symbols of mentality and cultural memory at the local level.

It is proven that without applying the whole set of research methods focused on studying regions of different levels, regularities of their formation and functioning, given historical, demographic, ethno-national, religious, ecological, natural-resource, political and legal features, it would be problematic to talk about the adoption of a system of regional analytics, built on new conceptual principles of comparative research of regions. The approval of a scientific paradigm of studying the territorial specificity and the spatial interaction, in a wide time range, of the corresponding socio-cultural dynamics with the processes of regional self-consciousness formation will ensure the transition of regional studies to a new level of generalizations based on the formation of new politological and culturological models of social development.

Keywords: historical regional studies, socio-cultural transformations, regional analytics, methodological approaches, regional development.

Рубіж тисячоліть виявився надзвичайно плідним періодом для переосмислення основоположних принципів членування простору. Превалюючий у сучасних регіональних дослідженнях екзистенційно-антропологічний підхід змістив фокус регіональної аналітики в сторону від певної абсолютизації часових параметрів, до розгляду простору як самоцінної з наукового погляду реальності – з властивою їй асиметричністю та «пластичними» кордонами. Розмиваючи територіальні кордони, глобалізація змінює традиційні уявлення про простір, територію, регіональний розвиток. Якщо ще недав-

но простір асоціювався лише з територією, то нині непересічними цінностями стають простір безпеки, економічний, правовий та інші простори. Поняття «простір» певною мірою поглинає поняття «територія», водночас актуалізуючи останнє, надаючи йому нових смислів. А отже, таким, що підлягає переосмисленню, почав розглядатися весь багатомірний досвід життя людини в замкненому просторі, зокрема й досвід внутрідержавної регіоналізації. Побудувати моделі майбутнього членування простору тепер неможливо без усебічного врахування історичного досвіду регіональних спільнот.

Для визначення системи характеристик, що передають особливості того чи того регіону в структурі історико-географічного вивчення конкретної країни, запропоноване поняття «образ території». Цей просторовий образ виявляється достовірним настільки, наскільки в ньому схоплені риси регіональної ідентичності конкретного регіону, при цьому по змозі – в історичній ретроспективі, із урахуванням множинності внутрішніх кордонів: між державами, політичними та культурними системами, ареалами відмінних економічних укладів, етнічними та мовними групами, релігіями тощо. Оскільки Україна завдяки своєму розташуванню була впродовж віків як своєрідна арена зіткнення кількох цивілізацій, «контактна зона», образ її територій значною мірою визначався географією.

Концептуалізація історичної регіоналістики створила по суті новий, «горизонтальний» вимір соціогуманітарних досліджень, коли суспільства розглядаються у вигляді сукупності територіально структурованих одиниць – зі своїм набором сутнісних характеристик, що піддаються порівнянню й ранжуванню відповідно до просторової шкали [2, с. 23–78]. Під таким кутом зору регіони вивчаються і як об'єкти регіональної політики центру, і як унікальні, постійно видозмінювані суб'єкти, що самі себе «вибудовують» і самі створюють відповідні просторові образи. Історична регіоналістика впевнено прокладає стежки й нового усвідомлення складних, далеко не завжди очевидних, взаємовідносин між історичним часом і простором. Феномен «регіональної темпоральності» (термін Ю. Остерхаммеля) допомагає зрозуміти, чому беззмістовними є спроби ділити всесвітню чи національну історію на вивірені з точністю до року часові сегменти. Епохальні пороги необхідно визначати окремо для кожної просторової одиниці [14, с. 24, 33, 58]. Можливості для конструювання таких «витончених мереж часу» й надає сучасна регіональна аналітика. Регіони постають у її предметному полі як історично

сформовані підсистеми антропосоціетальної цілісності, «малі світи», що формують підвалини життєдіяльності людей на основі самоорганізації та самовиявлення.

Семантична структура регіону й відповідного образу формується під впливом багатьох факторів – економічних, політичних, культурних та ін. Тому важливим уявляється якомога широкий погляд на регіон як цілісність. Те, що регіони вивчаються в предметних полях багатьох природничих і соціогуманітарних дисциплін, може провокувати звуження «поля зору». Якщо дослідника цікавлять, наприклад, культурні ландшафти, він вибирає натуралістичний або естетичний підхід, і тоді у фокус його уваги потрапляють окремі локуси, топоси, пам'ятки, орієнтовані на певну культурну модель. Спеціаліст у царині економічної географії, найімовірніше, віддасть перевагу вивченню господарської діяльності людини, ресурсного потенціалу, систем природокористування тощо.

Історика регіон цікавить і як сформований у процесі тривалої еволюції окреслений визначеними межами ареал, і як соціокультурна спільність зі своїми традиціями, і як «уявна реальність», територіальний образ. Об'єктом дослідження в історичній регіоналістиці виступають як соціальні факти, так і колективні уявлення й поведінкові стереотипи жителів того чи того регіону в історичній ретроспективі. Переважна увага при цьому фокусується на динамічних процесах – цивілізаційних розломах, ціннісних нестиковках, полярних інтересах регіональних еліт. Концепції регіону в історичній інтерпретації відрізняються поліваріантністю. Однак цілісний соціальний портрет регіону, якщо його взагалі можливо створити, мислиться лише на перетині (а краще – на об'єднанні) зусиль представників різних наукових напрямів в інтердисциплінарному просторі.

Культурний регіон – територія, об'єднана відносною гомогенністю, специфічними особливостями господарства та природокористування, традиціями й виробленою в

процесі еволюції регіональною самосвідомістю – одночасно й соціоекономічна реальність, і інтелектуальний конструкт. Щоб уявити роль і місце культури в його становленні, необхідні не тільки історичні екскурси різної глибини, але й чітке уявлення про співвідношення макро-, мезо- і мікропідходів у зв'язках «час / простір», «глобальне / регіональне / локальне» та ін. Поняття «локус» виступає при цьому як ключове: у новітніх підходах воно розглядається як частина культурного простору, який сприймається крізь призму соціокультурних цінностей, знаків, символів, і як вмістилище комунікаційних мереж, у яких люди і речі перебувають у перманентній взаємодії [7].

У вітчизняному варіанті тезаурусу регіоналістики поняття «культурний регіон» фігурує, проте, нечасто. Пояснюється це перш за все тим, що регіональна поліморфність в Україні – наслідок багатьох чинників, серед яких культурний далеко не завжди превалює. Регіони в нас різняться за багатьма параметрами, насамперед на основі належності в недалекому минулому до двох цивілізаційних конгломератів. Сформувавшись у складі країн, що входили в різні цивілізаційні системи, східні й західні регіони України відрізняються яскраво вираженими ментальними особливостями, прихильністю до різних систем цінностей і навіть полярними зовнішньополітичними орієнтаціями. Одним із парадоксів структурування українського простору є також досить виразна грань між регіонами «старого» і «нового» (у межах двох останніх століть) освоєння. Маючи на увазі, зокрема, економічний «профіль» асиметрії, в Україні частіше говорять про регіональну сегментацію, ніж про культурний регіоналізм.

На думку фахівців, Україна – ідеальний об'єкт для досліджень асиметричності в регіональному розвитку. Починаючи з часів Великого переселення народів, базовим компонентом вітчизняної історії стала своєрідна «фронтирність». Українські землі були пограниччям східних слов'ян стосов-

но західних слов'ян і угорців, порубіжжям православ'я щодо римо-католицького світу, частиною Великого кордону, що розділяв християнський і мусульманський світи. Вони так часто ставали ареною воєн, ініційованих сусідами, що останні здебільшого розглядали їх як «пограниччя, околицю їх власної держави» [8, с. 17–18].

Як правило, історики, географи, етнологи виділяють чотири макрорегіони України – Західний, Центральний, Східний і Південний. Досить умовне, це членування відображає, однак, різну історичну долю українських земель після розпаду в XI–XII ст. хоча й слабо централізованої, але досить потужної держави – Київської Русі. Західний регіон після короткочасного існування на межі оформлення власної державності виявився «яблуком розбрату» між Польщею, Великим князівством Литовським і Угорщиною, яка ще в XI ст. включила до свого складу Закарпаття. Центр Русі, починаючи з XIII ст., перебував в орбіті впливу Золотої Орди, яка на основі кондомініуму передала значну територію Подніпров'я та Волині під управління Великого князівства Литовського. Після Люблінської унії 1569 року вона перейшла під владу Польщі. За північну її околицю з Річчю Посполитою зі змінним успіхом вела боротьбу зміцніла Московія. Південні землі – територія між Дніпром і Прутом – були у складі новоствореного Молдавського князівства, що перебувало у васальній залежності спочатку від Польщі, а з XVI ст. – від Туреччини. У Криму до його завоювання турками в 1475 році генуезькі колонії ділили територію з Кримським ханством.

Величезні простори сьогоденішнього Сходу і Півдня України протягом століть залишалися незаселеними внаслідок постійних набігів степових кочовиків. Поняття Степу, що давно перетворилося з фізико-географічного в метафізичне, відображало трагічну реальність: протягом щонайменше півтора тисячоліть, аж до кінця XVIII ст., Степ сприймався як постійне джерело небез-

пеки для живучих по сусідству з ним осілих етнічних спільнот. Західні порубіжні впливи також виявилися для несформованого українського етносу джерелом багатьох трагедій. Після переходу східнослов'янських територій Литви під владу Польщі ці землі разом з Галичиною стали фактично польськими колоніями. Релігійне звернення переважної більшості української шляхти в католицизм закріпила Брестська унія 1596 року, але в народних низах зберігалася сильна відданість православ'ю. Разючі соціальні відмінності, посилені культурними й релігійними, призвели до глибоких політичних протистоянь. До того ж Річ Посполита виявилася нездатною захистити свої межі від набігів кочовиків і змушена була легалізувати українське козацтво як чи не єдину силу, здатну протистояти їм.

Новий стан зумів швидко подолати відстань від «архетипу втікача» до засновника нових політичних і соціальних структур. У ході Національної революції середини XVII ст. козацтво в союзі з православним духовенством успішно створювало основи власної державності, своєїрідної соціальної мікроструктури й самобутньої територіальної організації. Однак зберегти їх в умовах порубіжжя, на стику інтересів трьох ворогуючих між собою держав, не видавалося можливим. Наслідком різних політичних спрямувань місцевих еліт стала безпрецедентна за своїми масштабами Руїна, що розділила Україну по Дніпру й перетворила квітучий край у безлюдну пустку. Все-таки значній частині українських земель, що опинилися на російській орбіті, вдалося протягом століть зберігати залишки автономії.

Українські умови існування зумовлювали підвищену просторову мобільність населення – регіони «нового освоєння» облаштовувалися переважно за рахунок мігрантів. В ареалі російсько-українського порубіжжя Слобожанщина заселялася як вихідцями з Росії, так і біженцями з Правобережної України. Нині цей регіон розташовується по обидва боки російсько-українського кордону,

і вектори рефлексій та устремлінь його громадян досить складно вписати в інтерпретаційні рамки наявних національних парадигм. Потужних «перехресних» впливів зазнали процеси модернізації на землях Півдня, які стали ареною бурхливої колонізації після успішних російсько-турецьких воєн XVIII ст. Створюване в нових міських поселеннях багатонаціональне середовище характеризувалося асиметрією орієнтацій, химерною сумішшю патріархальних, консервативних, реформістських, революційних настроїв. Соціальні антагонізми на території Правобережної України, що ввійшла до складу Російської імперії після поділів Польщі, формувалися значною мірою на іншій, етнічній, основі, оскільки полякам, які прагнули до реваншу, вдалося зберегти домінуючі позиції у сфері землеволодіння.

Щодо західного регіону, який після поділів Польщі опинився у складі Австрійської (після 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, то тут регіональна ідентичність значно більшою мірою, ніж на Правобережжі, формувалася в руслі політизації етнічності. У Галичині влада свідомо підігрівала польсько-український антагонізм, унаслідок чого в політичне життя був привнесений дух перманентної конфронтаційності. Однак рівень політичних свобод тут був незрівнянно вищий, ніж у Російській імперії, що зробило Західну Україну центром тяжіння для українського національного руху. Суттєве поглиблення регіональної поляризації відбулося у XX ст., коли Україна опинилася в епіцентрі різноманітних конфліктів та катаклізмів. Українська непослідовна національна політика більшовицьких лідерів все-таки зберігала певний ореол привабливості для частини західноукраїнського населення, завдяки чому входження Західної України до складу СРСР пройшло без ускладнень. Проте згодом напруження антирадянської боротьби в цьому регіоні перевершило всі мислимі межі.

Важливо, однак, бачити не стільки цивілізаційні відмінності по лінії «Захід – Схід»,

скільки виток становлення роздвоєної лояльності, дихотомних ментальностей і регіональних ідентичностей як результат ситуації пограниччя. Якщо на Сході і Півдні формування сучасної української нації відбувалося на основі громадянських пріоритетів і двомовності, то на Заході в основі всіх суспільних лояльностей виявилася етнічна; мова і прихильність до традиційних цінностей розглядаються там як основне мірило патріотизму.

Найпоширеніша в політичній аналітиці констатація наявності в Україні «фактично двох націй», «двох цивілізаційних конгломератів – україно- та російськокультурного» [15, с. 574, 585], на наш думку, все-таки не відображає всієї складності проблеми культурного регіоналізму. По-перше, між «двома Українами» немає чіткої межі, по-друге, рівень політичної культури населення сьогодні такий невисокий, що судити про реальні прихильності індивіда в тому чи тому регіоні до домінуючої в ньому системи цінностей складно. Боротьба йде не стільки на рівні реальних інтересів, скільки на рівні символів та симулякрів. Хоча не доводиться ігнорувати й той факт, що політичні розмежування в Україні мають міцне етнічне й мовне підґрунтя. Діапазон розбіжностей виразно виявляється під час виборчих кампаній і протестних акцій. Для праворадикального спектру, основною базою якого є Галичина, основні пріоритети – етнічність і україномовність. У міру просування на схід і на південь значення цих пріоритетів різко падає. Зрозуміло, що потенціал культурного регіоналізму в поляризованих соціумах перебуває в обернено пропорційній залежності від сили національно-громадянської ідентичності. На думку львівського історика Я. Грицака, проблема з українською ідентичністю полягає в тому, що в різних регіонах її визначають різним набором ознак. Головна лінія розмежування всередині українського суспільства пролягла не між українською і неукраїнською (російською) ідентичністю, а між різними тлумаченнями української

ідентичності різними громадськими стратами і політичними силами [3, с. 171–173].

Для сегментованих, поляризованих соціумів, яким є український, зручним інструментом соціокультурного аналізу може бути концепт лімінальності, що застосовується для характеристики нерівноважних систем, які знаходяться на порозі змін. Лімінальність у просторовому вимірі – це перебування у своєрідному просторі «між» – з нечітко вираженими центрами тяжіння, з виразними ознаками незавершеності, невиправдано тривалої перехідності. У такому контексті виразно проявляються специфічні проблеми маргінальності, неконтрольованих міграційних потоків, активізації сепаратистських проявів. Принциповий поворот у дослідженні образів пограничних, лімінальних просторів пов'язують з працею В. Подороги «Вираз і смисл. Ландшафтні світи філософії» (1995). За Д. Замятіним, запропонована ним просторово-географічна форма філософствування, оперта на аналіз спадщини К'єркегора, Ніцше, Гайдеггера, зробила можливим своєрідне «опросторовлення» самого географічного простору». Кордони в такому баченні «немовби розпилюються, дифузують, відкриваючи зовнішнє внутрішньому і навпаки». Уже в К'єркегора простежуються початки екзистенційної картографії, а в Ніцше – геобіографії, по суті повністю зосередженої в межах лімінальних просторів – не маргінальних, а просто проміжних [6].

У географічних дослідженнях терміном «культурний регіоналізм» здебільшого позначається своєрідність і самобутність регіональних співтовариств людей, зумовлених як об'єктивними факторами, так і суб'єктивним («рефлексивним») сприйняттям певної території. Суб'єктивний («перцепційний») пласт у цій двоєдиній конструкції значною мірою визначає особливості регіональної самосвідомості й поведінкові стереотипи. Регіональна ідентичність виступає як похідна від ступеня закоріненості того чи того типу культури. Те, що в

одних і тих самих групах людей можуть легко вживатися різні модуси інтенсифікаційних настанов, найлегше пояснити саме впливом культурних традицій. Розмірковуючи про межі історичності, польська дослідниця Б. Скарга задумалася над питанням: як ділити минуле, чи воно взагалі піддається поділу згідно з якимись раціональними засадами? Адже «тільки народи, що живуть у повній культурній ізоляції, множать давно вже установлені форми. А поза тим панує Гераклітова плинність, і ми марно намагаємось стримати течію ріки». Людські знання – це ніби карта реальності, недокладна, повна прогалин. Думка працює як картограф – вибирає окремі регіони, намагається окреслити їхню сітку. І постійно помиляється, піддаючись ілюзіям [17, с. 4–6, 71].

Уникнути помилок і ілюзій у дослідженні регіонів, які протягом тривалого історичного буття опинялися на цивілізаційних, геополітичних, етнокультурних «стиках», здатна допомогти застосована Р. Симоняном до аналізу регіональної специфічності концепція мезорівня. Мезосередовище в ній представляється як гарантія збереження культурної багатоманітності й створення сприятливих умов для пошуку оптимальних форм об'єднання локальних співтовариств. І окремий соціум на макрорівні, і людство в цілому (макрорівень) – це якщо й не вічні й непорушні, то все-таки готові, завершені форми соціальної організації. Цього не можна сказати про мезорівень – тут усі процеси мінливі й динамічні. «Фактор постійних переміщень через цей пограничний шар робить його гнучким і рухливим, а часто неоформленим чи важко визначуваним». Мезорівень мінливий, бо є функцією багатьох перемінних, зокрема й часу, етнокультурних особливостей соціуму, а також організаційного простору, в якому відбувається взаємодія основних рівнів, циркуляція імпульсів і реакцій, які від них виходять. Тому в природі мезосистеми іманентно присутня певна умовність. Він не стільки об'єкт, скільки суб'єкт. «Мезорівень – це

місце, де перетинаються вектори соціальних процесів, що відбуваються в координатах «інтерес – диференціація». Якщо глобалізація – це рух згори донизу, від макро- до мікрорівня, а локалізація – знизу догори, то через мезорівень не тільки здійснюється цей рух, мезорівень перетворює його, адаптуючи глобальні процеси до місцевих умов, допомагаючи локальним «вийти нагору», «бути почутими». При цьому перегородки між сегментами не руйнуються, а перетворюються, стають проникними мембранами.

Регіональний соціокультурний простір, за Симоняном, має, однак, високий ступінь сталості за умов певних коливань і зміни обрисів державних і адміністративних кордонів. Зв'язкою в єдиному регіональному цілому є не стільки кордони, скільки виниклий на природній основі соціум. Ще на початку ХХ ст. Г. Зіммель дійшов висновку, що «кордон – це не просторовий факт із соціологічним ефектом, а соціологічний факт, який просторово оформляється». Саме тому регіон, як правило, має вищу соціокультурну стійкість, ніж адміністративні територіальні утворення. «Регіональний простір акумулює результати етнокультурної взаємодії, що в ньому відбуваються, сприяючи як збереженню, так і послідовному розвитку локальних культур, появи нових форм масової свідомості, у тому числі територіальної ідентичності» [16, с. 53–56].

Констатуючи незаперечний факт, що найбільш суперечливі процеси відбуваються саме на транскордонних територіях, Н. Котляр уводить в обіг поняття «процеси на кордонах» для позначення різного роду змін, які зачіпають прилеглі до обох боків кордону території. «Передбачається, що самі по собі ці зміни формують певну цілісність, єдиний для двох або кількох сусідніх держав економічний, соціальний і навіть політичний простір. І вже тенденції розвитку цього простору, що склалися, імовірно, упродовж десятиріч, задають напрям взаємовідносин суміжних країн. У сучасному світі такі процеси, що мають регіональ-

ний характер, виявляють себе як закономірність» [9, с. 157–158].

Доводиться рахуватися з тим, що взаємодія культур на порубіжжі відбувається не за логікою синтезу, а в руслі симбіозу, чим, за висновками білоруських науковців, зумовлена її нестала стабільність, культурна а-нормальність, здатна обертатися самовідчуттям певної ущербності й ображеності. Балансування «між» за таких умов може переживатися як певна культурна травма, а то й комплекс неповноцінності. Звідси схильність пограничних культур до консервації свого архетипічного коду й навіть до «тихих» (партизанської) війни з іншими культурами. Соціальні психологи констатують у таких випадках розмитість національної самоідентифікації, а також консерватизм мислення й поведінкових практик, що дістає вираз у недосформованості історичного мислення й домінуванні мислення міфологічного. Говорять, зокрема, про «неоднозначність білоруськості», що дістає свій прояв у неминучій міфологізації етнічної історії, а ще більшою мірою – у кодї «тутейшості», що впродовж багатьох поколінь був звичним для білоруської сільської культури [1].

Такі міркування уявляються особливо слухними, якщо розглядати їх у контексті «фронтір-студій». Вплив одних народів і культур на інші очевидний; у зонах пограниччя він створює ефект «накладання», формуючи ментальності та ідентичності. Але сама тканина останніх – надто строката й мінлива. Пріоритети національних світів важко пояснити з позицій раціональності, а їхні гібридні, змішані типи інколи взагалі не піддаються науковому аналізу. Дослідник погранич не може обійти увагою складну проблему укорінення в суспільній свідомості архетипів – «емоційно-динамічних моделей», символічних образів, які формуються в ході процесів соціалізації особи і, як правило, нею не усвідомлюються. За І. Кресіною, «архетипи закарбовані у пам'яті людини острівцями “закодованої” інформації, а в психіці – емоційно забарвленими

переживаннями, залишками енергетичного етнокультурного піднесення (збудження). Акумуляовані у такий спосіб, вони стають феноменом етнічної та національної пам'яті, міфології, сигніфікаторами культурної самобутності етносу чи нації». До певного часу архетипи існують і в індивідуальному, і в колективному несвідомому в латентному, притлумленому стані. Проте вони здатні до «розконсервації» і розрядки психічної енергії, можуть ставати важливими, а то й визначальними чинниками свідомості та поведінкових реакцій. Так, приміром, сконцентрували свою етнічну енергію кримські татари, повернувшись на землю предків [10, с. 170–180].

Кожний соціум має власне географічне середовище – сукупність елементів природного, соціального, етнокультурного характеру, які значною мірою детермінують умови буття. Від рівня культури залежить вибір соціумом того чи того варіанта суспільної організації, і надалі цей його вибір визначає, якщо застосовувати запропоновану зарубіжними економістами категорію *pathdependence* («залежність від раніше пройденого шляху»), алгоритм його розвитку. В етнокультурознавстві поєднання цих чинників позначається формулою «геокультурний простір функціонування національної культури» [5, с. 77]. Обмежений та ієрархізований, цей простір є тим ресурсом, що забезпечує внутрішню сталість нації, її здатність протистояти небажаним зовнішнім впливам. Йому притаманні специфічні типи господарювання, політичних культур, функціональних міжособистісних зв'язків, власна ідентичність.

Геокультурні підходи, трансформовані до сучасного контексту геополітики та геоeкономіки, створюють основу для формування нового образу регіонів, їхнього ресурсного потенціалу, територіальної структури з урахуванням географічних, мовних, культурних, релігійних особливостей та специфічної регіональної ідентичності. Якщо для геоeкономіки основоположними є поняття

ринків, товарних потоків, то в рамках геокультури особливої ваги набувають поняття культурних ландшафтів, мереж, антропо-структур, переміщень населення.

У сучасних теоріях глобалізації / глокалізації виокремлюється низка ключових тенденцій – геокультурних мегатрендів. Це, по-перше, геокультурна поляризація, яка в геополітиці набуває вигляду «зіткнення цивілізацій» (С. Гантінгтон), а в геоекономіці – «зіткнення устроїв» (О. Неклеса). По-друге, це геокультурна асиміляція (макдональдизація), гомогенізація культур, що здійснюється за допомогою поширення західних стандартів на всі сфери життя. По-третє, геокультурний ізоляціонізм у вигляді блоків, т. зв. санітарних кордонів тощо. По-четверте, геокультурна мозаїчність – диверсифікація багатоманітного світу людських культур. «Світ на наших очах перетворюється на складну мозаїку взаємопроникнених одна в одну транслокальних культур, які утворюють нові культурні регіони, що мають мереживну природу» [13, с. 156–157]. В Україні геокультурний ландшафт представлений рядом накладених один на одного історико-культурних та ідентифікаційних ареалів із виразним незбігом мовних, етнічних та конфесійних карт.

Очевидно, що в умовах усвідомлення регіонами своєї самодостатності й здатності до саморозвитку геокультурні підходи не меншою мірою, ніж геоекономічні, здатні забезпечити новий рівень аналізу регіональних систем, у тому числі співвідношення регіональних, національних і загальногромадянських цінностей, формування регіональної самосвідомості тощо. За І. Мурзіною, «культурологічний зріз дає змогу змінити бачення регіону, зрозуміти його унікальність і одночасно “включеність” у культурний простір країни і світу, відкрити особливості сформованого тут типу особистості, способів комунікації, форм духовного освоєння світу» [12, с. 62]. Геокультурні підходи створюють можливість збагачення всієї системи трансляції соціального досвіду. Регіональна культура

виступає як інтегратор етнічно різномірних елементів, створюючи підґрунтя для вироблення моделей полікультурності.

Новітні підходи до взаємодії природи й суспільства в замкнених ареалах поступово звільняються від притаманної радянській системі світосприймання однолінійності та стимулюють відхід від радянської моделі делокалізації простору. Регіони лишаються «уявленими спільнотами» (термін Б. Андерсона), але регіональна ідентичність стає цінністю, яка вже піддається оціночним, здебільшого соціологічним, вимірам. Стає можливим створення культурно-ментальних моделей дослідження простору, простеження впливу різних стресів на зміну поведінкових стереотипів і формування нових способів адаптації. В Україні досліджуються, зокрема, вплив екологічних стресів на процеси розселення, реконструюються механізми й закономірності антропогенізації відповідних певній епосі ландшафтів. Простежується роль культури в процесах внутрішнього «ущільнення» регіонального простору.

Індивідуалізуючі геокультурні підходи передбачають комплексне дослідження окремо взятої території як історично сформованої спільноти, соціокультурної цілісності, що має власний, притаманний лише їй, темпоритм розвитку. Водночас увага фокусується на місці регіону в системі центр-периферійних відносин, особливостях регіонального політичного процесу і специфічних рисах локальної ідентичності. Регіональна діагностика здійснюється як у формі моніторингу суспільних настроїв, так і за допомогою зосередження уваги на окремих *case-studies* в історичній ретроспективі і в сучасних умовах. Аналізується місцевий «пантеон героїв», особливості історичних традицій та регіонального міфотворення, відповідна символіка. Предметом постійної дослідницької уваги є стереотипізація образів Іншого в суспільній свідомості – як відзеркалення особливостей світосприймання та соціонормативної і політичної куль-

тури, або ж як інструмент маніпулювання свідомістю.

Те, що простір можливостей у цьому предметному полі майже безмежний, показала А.-В. Вендланд у статті «На окраїні імперій: Михайло Драгоманов і початки європейської історії України», уміщеній у збірнику «Імперії у порівнянні: приклади й підходи до східноєвропейської історії». Учениця А. Капелера значно поглибила його ідеї щодо України як пограниччя, інтерферентного регіону, відшукавши корені модерної української «перехресної» історії в спадщині М. Драгоманова. Відмінності східноєвропейського референтного простору від західноєвропейського вона вбачає в тому, що історія культурного трансферу й перехресна історія модерну тут виходили не стільки від національних держав та їхніх попередників, скільки від інтенсивної трансформації ідей / знань через трансфер, через міграцію / рух / рецепцію текстів. Виразна відповідь конфронтаційному наративу в Драгоманова, на думку Вендланд, мала у своїй основі не лише виразні регіональні особливості України, зумовлені її положенням між «Сходом» і «Заходом», але й розуміння ваги історичних трансфертних феноменів, які не вписувалися у звичні або бажані напрями розвитку. Він інстинктивно відчував, що цілепокладання, пов'язане з утворенням гомогенної національної держави, ставить під сумнів реалізацію індивідуальних прав і свобод громадян [19, s. 222, 246].

Хоча й повільно, новітні геоінформаційні підходи засвоює і вітчизняна соціогуманітаристика. Свідченням цього може бути новаторська за своїм змістом і формою праця Н. Яковенко «Вступ до історії». Поставивши перед собою амбітне завдання – відтворити еволюцію європейського історієписання і простежити на цьому тлі взаємозалежність між історичною оповіддю та викликами доби, авторка не лише показала здобутки й невдачі на шляху освоєння методу культурно-географічного детермінізму, але й внесла помітний вклад у тео-

ретичне обґрунтування особливої ролі погранич. Зокрема, вона звертає увагу на те, що усвідомлення «пористості» державних кордонів зруйнувало домінуючий упродовж тривалого часу образ імперії як герметично закритої держави, яка із центру контролює всіх і все. Натомість сформувався практично самостійний напрям, що спеціалізується на дослідженні «внутрішніх кордонів» – стосунків з прикордонними зонами, взаємин влади з елітами й народами околиць, механізмів інтеграції околиць до структур імперії тощо [18, с. 168].

Інноваційні методологічні підходи пропонує лімологія – науковий напрям, зосереджений на комплексному дослідженні кордонів і погранич. Її концептуалізація як нової субдисципліни відбувалася на базі політичної географії; нині вона розвивається на стику географії, історії, політології, соціології, культурології. В основі лімологічного аналізу – бачення кордону не стільки як розмежувальної лінії, скільки у вигляді соціального й політичного конструкту, який детермінує навколишній простір, перетворюючи його на зону комунікацій і взаємовпливів. Функція кордону визначається основним принципом культурної антропології – від політики залежить, чи перетвориться кордон на ареал взаємодії чи на виразну демаркаційну лінію.

Підходи теоретичної лімології виявляються, однак, недостатніми, коли мова заходить про конкретні міждержавні відносини й пов'язані з ними переділи території. Вони небагато дають для з'ясування психологічної налаштованості прикордонних соціумів і «людей погранич». Як географічна у своїй основі дисципліна, лімологія має досить обмежені можливості для заглиблення в історичні пласти, та, власне, і не ставить перед собою такого завдання. З'ясувати специфічні особливості поведінкових реакцій людей у пограничних ареалах можливо лише шляхом простеження еволюції розвитку цих регіонів протягом тривалого часу, причому обов'язково з урахуванням міждержавних

відносин, конфліктів, дії психологічних чинників тощо.

Осмилення процесу окультурення простору й центрування в ньому просторових образів і кордонів – одне з пріоритетних завдань історичної лімології. Часові і просторові параметри тут тісно переплітаються, а дослідження різних видів експансії допомагає визначити сутнісні ознаки й внутрішню структуру політичних систем. Периферійність у її предметному полі постає як зона підвищених ризиків, і це надає суттєву перевагу хорологічним (просторовим) підходам. Хорологія пропонує методологічний ключ до створення моделей ретроспективної регіоналізації – системного дослідження земної поверхні з множинністю індивідуальних просторів і місць. Основою хорологічного аналізу є розуміння обмеженого реальними й уявними кордонами простору як історично сформованого етносоціоприродного утворення, а виниклі в процесі взаємодії людини та її культури з природою соціокультурні чинники розглядаються в контексті зовнішніх впливів та геополітичних інтересів. Під таким кутом зору досліджуються історія формування кордонів (з паралельним обґрунтуванням їхньої доцільності й сталості), історія впливу метрополій на формування гібридних ідентичностей на порубіжжях, феномени «подвійних» і «потрійних» погранич, збігу / незбігу етнічних і політичних інтересів, особливостей господарського й культурного розвитку пограничних територій.

Саме сегментованість простору (просторова мозаїчність) і його придатність до регіоналізації створює можливість для здійснення територіально обмежених і водночас внутрішньо самодостатніх наукових досліджень, що охоплюються системою понять «регіональна історія» та «регіонально-історичні дослідження». Хоча принцип територіально-структурної класифікації доволі умовний (регіональні кордони – величина надто рухома і в просторі, і в часі), однак він фактично є єдиним, здатним забезпе-

чити ретроспективне членування простору за певними більш-менш сталими ознаками. І хоч універсальних методів ідентифікації регіонів як соціопросторових утворень поки що не створено, кількість досліджень з «регіональної історії» набагато перевищує кількість тих, які дають «вертикальний» зріз історичного процесу.

Соціогуманітаристика здебільшого розглядає регіон як історично сформовану соціокультурну спільноту, в межах якої первинні поселенські структури взаємодіють із мікросоціальними інститутами. Структурно він перебуває на мезорівні – у просторі між суспільством як соціетальною системою (*society, die Gesellschaft*) і поселеннями (*communities, die Gemeinschaften*). Інтереси обох не завжди гармонійно узгоджуються, у зв'язку з чим американський соціолог Дж. Коулмен запропонував визначення регіону як асиметричної спільноти. Головне призначення влади – узгоджувати потреби первісних життєвих світів, які формуються на рівні поселень, з інтересами суспільства як цілісності; забезпечувати прийнятний рівень якості життя на певній території. Для дослідника регіональної специфічності мезорівень зручний тим, що дає змогу порівнювати соціальні портрети владних систем і інститутів саморозвитку, створювати оптимальні прогностичні моделі.

Для простеження еволюції змін у просторовій організації тих соціумів, з яких, зрештою, викристалізовувався український народ, украй важливо досліджувати їх соціально-політичне підґрунтя: особливості розселення, формування демографічної структури, напрями й характер колонізаційних потоків, владні відносини, геополітичну стратегію метрополій та сусідів тощо. Економічна та екологічна складові територіально-структурних процесів за такого підходу виступають як похідні. Зони економічного впливу формуються на тлі й у результаті політичних змін, а зони економічних проблем постають як наслідок не лише стихійних лих, але й переділу власності та війн. При

цьому боротьба за владу виступає водночас і як боротьба за ресурси та переділ зон економічного панування.

Сучасна регіоналістика активно засвоює як підходи М. Вебера й С. Роккана, які стали вже класичними, так і новітні геополітичні та геокультурні побудови, що допомагають зрозуміти поміж іншим «логіку розмежувань». Те, що як міждисциплінарна галузь вона перебуває тепер у сфері впливу антропоцентризму й геополітики не меншою мірою, ніж на орбіті економцентризму, в корені змінило ракурси дослідження просторових феноменів, перенесло фокус дослідницької уваги на аналіз соціокультурної анатомії регіонів, територіальних ідентичностей, комунікативних взаємодій. Антропосоціетальні підходи орієнтують на дослідження трьох базових сфер життєдіяльності територіальних співтовариств: антропокультурної, соціоекономічної та інституційно-регулятивної. Це дало змогу аналізувати регіони з точки зору наявних у їхньому розвитку явищ асиметрії і пропонувати шляхи мінімізації дисбалансів, які на цьому ґрунті можуть виникати. Такий підхід своєю чергою дозволяє знаходити аргументовані відповіді на запитання, наскільки стійким є вектор соціокультурної еволюції того чи того регіону і які ризики становлять загрозу процесам його саморозвитку. Саме на регіональному рівні найкраще розкриваються потенційні можливості для вибору нетрадиційних стратегій розвитку й поведінкових моделей, які найбільше відповідають ментальним особливостям території, потребам і настроям громадян.

Очевидно, що для з'ясування причин і наслідків регіональної строкатості України продуктивним є застосування ментального підходу. В контексті регіоналістики поняття «ментальність» вживається для пояснення явищ регіональної ідентичності та її залежності від природних, економічних, соціокультурних чинників. Те, що західні і східні регіони України демонструють різні ціннісні орієнтації, різні підходи до державної мови,

символіки, дістає найбільш конструктивне пояснення через поняття ментальної ентропії. Для вироблення сучасних геостратегій можуть виявитися корисними різні варіанти перцепціонізму (від лат. *perception* – сприйняття). Вони фокусують увагу на ментальних образах середовища, притаманних відмінним політичним культурам, зокрема й сформованим на порубіжжі. Кожна з них створює свій образ культурного й політичного ландшафту, виходячи найчастіше не з домінуючих у даному соціумі уявлень і орієнтацій, а з геополітичних та ідеологічних завдань. Такий образ, значною мірою міфологізований, все-таки має шанс стати реальним конструктом суспільної свідомості й уже тому не може ігноруватися в наукових дискурсах.

Чималі евристичні можливості для аналізу сучасного політичного ландшафту України може дати сформульована В. Дергачовим концепція рубіжної комунікативності. Далеко не в усьому безспірна, вона приваблює інноваційною аналітикою «великих багатомірних просторів» і поясненням «пограничних станів» як результату «пристрасної ностальгії» і енергонадлишкових комунікаційних полів. Україна – рубіжна країна, що відбито не лише в її назві, але й розташуванні на заході Великого Євразійського степу, на суперетнічних рубежах західноєвропейської, слов'янської та ісламської цивілізацій. Накладаючись один на одного, рубежі утворюють, за В. Дергачовим, маргінальні зони, що мають енергетику інтенсивних взаємодій. Рубіжна комунікативність, на його думку, має не лише географічну інтерпретацію: вона проходить через емоційну сферу – «ландшафти душі» людини. У такий спосіб формується багатомірний простір, комунікаційна природа якого подвійна. Його рубіжність може слугувати стратегічним ресурсом соціально-економічного розвитку й духовного відродження. Але може також (за умови втрати контактних функцій) перетворитися в непосильний тягар для країни. Тоді комунікаційна природа простору руй-

нується, а держава розпадається. «Реліктові рубежі» в період розпаду держави нагадують про себе соціально-психологічним дискомфортом і виразною конфліктністю [4].

Унаслідок різноспрямованості політичних установок та поведінкових реакцій етнічних спільнот створення політичного портрета певного регіону – з описанням символічних систем, форм мислення й типів особи, релігійно-конфесійних та інших феноменів – становить непросте завдання. Ще важче аналізувати в регіональному вимірі співвідношення загальногромадянських, національних та регіональних цінностей. Якщо ж узяти до уваги, що формування історико-географічних регіонів України відбувалося протягом віків у різних цивілізаційних системах, то завдання прояснення витоків регіоналізації суспільної свідомості уявляється таким, що потребує потужних дослідницьких зусиль.

На заваді серйозному дослідженню регіональної специфіки стоїть розмитість і неусталеність терміна «регіон» та похідних від нього («регіоналізм», «регіоналізація» тощо). Утім, обнадіює те, що при всій умовності й нестабільності регіонального поділу в ньому відбивається усталений погляд на регіон як динамічну соціоекосистему, триєдність природного, історично сформованого та сучасного соціального середовища, що має свій природно-ресурсний потенціал, власну національно-культурну ауру, специфічну самосвідомість. Образність і метафоричність мови регіоналізму, в якій з'явилися поняття «вузлова точка», «острів інновацій», «регіон регіонів» тощо, хоча й дещо ускладнює наукову ідентифікацію, зате відкриває широкий простір для інтелектуальних дебатів, а отже, стимулює науковий пошук.

Необхідність у більш чіткому визначенні регіону впливає з багатоманітності міжтериторіальних зв'язків в історичній ретроспективі. Даремно було б намагатися відшукати формальні критерії, за якими можна було б, приміром, чітко охарактеризувати

просторові межі певного регіону на кожному історичному етапі. Проте цілком можливо виробити загальні принципи ретроспективного структурування простору. Умовні регіони можуть бути великими чи малими, але вони мають відповідати двом вимогам: 1) бути більш-менш однорідними за типом господарювання, ментальністю населення, культурними традиціями; 2) мати історично сформований центр, який є фокусом притягання для населених пунктів і зв'язує їх у певну цілісність.

Шукати універсальне визначення поняття «регіон» і похідних від нього навряд чи продуктивно, адже розпливчатість терміна відбиває специфічні підходи різних дисциплін та наукових шкіл. З філософської точки зору регіон – це аналог особливого світу з притаманним тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світосприйманням. Географічні, формально-юридичні, економічні, зовнішньополітичні та інші трактування регіону залежать значною мірою від критеріїв диференціації, усталених у тій чи тій галузі наукових знань. Хоч уже й не нове, але на сьогодні найбільш узагальнююче визначення регіону належить перу Е. Маркузен: «...компактне територіальне співтовариство, яке історично еволюціонує, зосереджуючи в собі фізичне оточення, соціоекономічне, політичне і культурне середовище, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць». Історика в цьому визначенні приваблює насамперед констатація історичної еволюції регіону як компактного територіального співтовариства.

Не варто, зрозуміло, розглядати вже зроблене як суму непорушних істин. Прислухаймося до цікавих міркувань Анрі Лефевра: «Історія свідчить, що в історії науки і суспільства лише деякі речі піддаються систематизації, причому тимчасової і у будь-який момент готової розвалитися на частини». Рефлексуюча думка має навчитися вмістити себе в історичну діалектику, діалектику передбачуваного і непередбачуваного,

детермінованого і випадкового, формуючи при цьому ті вимоги й запитання, які ставить ця діалектика [11]. Зміна діалектичного співвідношення між часом і простором, яка відбулася на наших очах, засвідчила як можливості розкутих дискурсів, так і обмеженість безспірних, на перший погляд, істин. Активізація інтересу до регіональної історії і явищ регіоналізму відбувається в усьому світі в міру того, як глобалізаційні процеси

ставлять під удар специфічність розвитку окремих країн і їхніх частин. Ослаблення внутрішніх суспільних структур сучасних держав знаходить свій прояв у руйнуванні старих і пошуках нових джерел ідентифікації. Проблема регіональної специфічності у світлі «просторового повороту» постала в якісно новому вигляді. Які відкриття й ремінісценції принесуть із собою нові повороти, ми можемо лише здогадуватися.

Список використаних джерел

1. Беларусь и Польша: культурный симбиоз как историческая судьба. URL : <https://gigabaza.ru/doc/87484.html>.
2. Верменич Я. В. Історична регіоналістика : навчальний посібник. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 412 с.
3. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. Київ : Критика, 2011. 176 с.
4. Дергачев В. Цивилизационная геополитика (большие многомерные пространства). Одесса, 2003. 262 с.
5. Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи / за ред. Ю. Римаренка. Київ, 2000. Ч. 1. 332 с.
6. Замятин Д. Н. Культура и пространство. Моделирование географических образов. Москва : Знак, 2006. 488 с.
7. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи. *Регіональна історія України*. Київ, 2010. Вип. 4. С. 27–46.
8. Капелер А. Мала історія України. Київ : КІС, 2007. 264 с.
9. Котляр Н. В. Коммуникационно-географические законы современных международных отношений: безграничные возможности российской границы. *Политическая наука*. 2010. № 3. С. 153–169.
10. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітичний аналіз. Київ : Вища школа, 1998. 392 с.
11. Лефевр А. Введение в современность. Прелюдия первая. Об иронии, майевтике и истории. *Неприкосновенный запас*. 2012. № 2. С. 51–53.
12. Мурзина И. Я. Методологические аспекты изучения региональной культуры (к постановке проблемы). *Социс*. 2004. № 2. С. 60–65.
13. Оніщенко І. Г. Міжетнічні відносини в Україні: геополітичні, геоекономічні та геокультурні фактори впливу. *Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Київ, 27–28 вересня 2003 р.* Київ, 2004. С. 146–157.
14. Остерхаммель Ю. Трансформация мира: история XIX века. *Ab Imperio*. 2011. № 3. С. 21–140.
15. Політичні проблеми сучасної України. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 600 с.
16. Симонян Р. Х. Концепция мезоуровня применительно к региону. *Социс*. 2010. № 5. С. 51–61.
17. Скарга Б. Межі історичності. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 224 с.
18. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. 375 с.
19. Imperienvergleich: Beispiele und Ansätze aus osteuropäischer perspektive; Festschrift für Andreas Kappeler (=Forschungen zur osteuropäischen Geschichte; Bd. 75). Wiesbaden : Harrassowitz, 2009. 542 s.

References

1. MIKHEYEVA, Irina. *Belarus and Poland: Cultural Symbiosis as a Historical Destiny* [online]. Available from: <https://gigabaza.ru/doc/87484.html> [in Russian].
2. VERMENYCH, Yaroslava. *Historical Regional Studies: A Textbook*. Edited by Valeriy SMOLIY. Kyiv: NAS of Ukraine's Institute of History of Ukraine, 2014, 412 pp. [in Ukrainian].
3. HRYTSAK, Yaroslav. *Passions around Nationalism: An Old Story in a New Way. Essays*. Kyiv: Criticism, 2011, 176 pp. [in Ukrainian].

4. DERGACHEV, Vladimir. *The Civilizational Geopolitics (Large Multidimensional spaces): A Scientific Monograph*. Odesa: NAS of Ukraine's IMPEER, 2003, 262 pp. [in Russian].
5. RYMARENKO, Yuriy, ed.-in-chief, *Encyclopaedia of Ethnocultural Studies. Conceptual and Terminological Set of Instruments and Approaches*. NAS of Ukraine's Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law, State Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts. Kyiv, 2000, pt. 1: *Person, Nation, and Culture*, bk. 1: A–E, 332 pp. [in Ukrainian].
6. ZAMYATIN, Dmitriy. *Culture and Space. Modeling of Geographical Images*. Moscow: Sign, 2006, 488 pp. [in Russian].
7. ZINEVYCH, Nataliya. Local History: Challenges and Prospects. In: Valeriy SMOLYI, ed.-in-chief, Yaroslava VERMENYCH, deputy ed.-in-chief, *Regional History of Ukraine: Collected Scientific Papers*. Kyiv: NAS of Ukraine's Institute of History of Ukraine, 2010, iss. 4, pp. 27–46 [in Ukrainian].
8. KAPPELER, Andreas. *A Short History of Ukraine*. Translated from the German by Oleh BLASHCHUK. Kyiv: K.I.S, 2007, 264 pp. [in Ukrainian].
9. KOTLYAR, Nadezhda. Communication and Geographical Laws of Modern International Relations: Unlimited Possibilities of the Russian Border. In: Aleksandr SOLOVYOV, editorial board's chair, *Political Science*. Moscow, 2010, no. 3, pp. 153–169 [in Russian].
10. KRESINA, Iryna. *Ukrainian National Consciousness and Modern Political Processes: An Ethnopolitical Analysis: A Monograph*. Kyiv: Higher School, 1998, 392 pp. [in Ukrainian].
11. LEFEBVRE, Henri. Introduction to Modernity. Prelude One. On Irony, Maieutics, and History. Translated from the French by Sergey RYNDIN and edited by Ilya KALININ. In: Irina PROKHOROVA, ed.-in-chief, *Emergency Ration*. Moscow: New Literary Review, 2012, no. 2, pp. 51–53 [in Russian].
12. MURZINA, Irina. Methodological Aspects of Studying Regional Culture (Stating the Problem). In: Jean TOSHCHENKO, ed.-in-chief, *Sociological Studies*. Moscow: Science, 2004, no. 2, pp. 60–65 [in Russian].
13. ONISHCHENKO, Ihor. Interethnic Relations in Ukraine: Geopolitical, Geoeconomic and Geocultural Factors of Influence. In: Ivan KURAS (editorial board's chairperson). *Proceedings of the All-Ukrainian Theoretical and Practical Conference «Ethno-Political Science in Ukraine: Achievements, Problems, and Prospects, Kyiv, September 27–28, 2003»*. National Academy of Sciences of Ukraine's Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies. Kyiv: Worldview, 2004. pp. 146–157 [in Ukrainian].
14. OSTERHAMMEL, Jürgen. The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century. In: Ilya Gerasimov, ed.-in-chief, *Ab Imperio: Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space: A Quarterly*, 2011, no. 3, pp. 77–137 [in Russian].
15. LEVENETS, Yuriy (editorial board's chairperson). *Political Problems of Modern Ukraine. Analytical Reports of the NAS of Ukraine's Ivan Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies*. Kyiv: NAS of Ukraine's Kuras IPENS, 2012, 600 pp. [in Ukrainian].
16. SIMONYAN, Renald. Concept of Meso-Level as Applied to a Region. In: Jean TOSHCHENKO, ed.-in-chief, *Sociological Studies*. Moscow: Science, 2010, no. 5, pp. 51–61 [in Russian].
17. SKARGA, Barbara. *The Limits of Historicity*. Translated from the Polish by Viktor DMYTRUK. Kyiv: Aquilon-Plus, 2002, 224 pp. [in Ukrainian].
18. YAKOVENKO, Natalia. *An Introduction to History*. Kyiv: Criticism, 2007, 375 pp. [in Ukrainian].
19. HAUSMANN, Guido and Angela RUSTEMEYER (eds.). *Imperienvergleich: Beispiele und Ansätze aus osteuropäischer perspektive; Festschrift für Andreas Kappeler (= Forschungen zur osteuropäischen Geschichte; Bd. 75)* [Comparison of Empires: Examples and Approaches from an Eastern European Perspective. A Commemorative Publication for Andreas Kappeler (= Studies on Eastern European History; Vol. 75)]. Wiesbaden: Harrassowitz, 2009, 542 pp. [in German].